Konuşma Tanıma ve Ses İşleme

Yapay Zekâ ve Veri Dersleri Rehberi · Kısım III: Sinyal, Görüntü ve Ses

Sesin sayısallaşması | Spektrogram ve MFCC | Akustik model | Dil modeli | Konuşmacı ve olay | Komşu dersler

Sercan KÜLCÜ · Giresun Üniversitesi · Bilgisayar Mühendisliği

© Sercan Külcü. Tüm hakları saklıdır. · Sunumun etkileşimli HTML sürümü:
https://sercankulcu.github.io/files/ai_courses/sunumlar/Bolum_19_Konusma_ve_Ses_Isleme.html

GİRİŞ

Ders Hangi Soruyu Sorar?

> **Ses dalgasından sözcükler, konuşmacı ve olaylar nasıl çıkarılır?**

Konuşma tanıma ve ses işleme, mikrofondan gelen ses dalgasını çözümleyip ondan sözcükleri, konuşmacının kimliğini ya da ortamdaki olayları çıkarmayı inceler. Ses önce zaman-frekans özniteliklerine çevrilir; **akustik model** ve dil modeli birlikte en olası metni bulur.

Bir bakışta

YAKLAŞIM akustik sinyal ve dil modeli	**GİRDİ** ses dalgası	**ÇIKTI** metin, konuşmacı, ses olayı
BAŞARI ÖLÇÜTÜ sözcük hata oranı (WER)	**MATEMATİK YÜKÜ** orta-yüksek	**VERİ İHTİYACI** çok saatlik kayıt

GİRİŞ

Kısa Tarihçe

1952
Bell Laboratuvarları'nın Audrey sistemi tek bir konuşmacının söylediği rakamları tanır.

1962
IBM Shoebox, on altı İngilizce sözcüğü ve rakamları tanıyarak tanıtılır.

1970'ler
DARPA destekli projelerde Carnegie Mellon'ın Harpy sistemi yaklaşık bin sözcük tanır.

1980'ler
Saklı Markov modelleri (HMM) konuşma tanımanın standart yöntemi olur.

2012
Derin sinir ağları akustik modellemede Gauss karışımlarının yerini almaya başlar.

2022
OpenAI'ın Whisper modeli yaklaşık 680 bin saatlik çok dilli veriyle uçtan uca eğitilir.

DERS

Temel Kavramlar

Örnekleme
Ses dalgasını saniyede binlerce kez ölçüp sayıya çevirmek.

Spektrogram
Kısa zamanlı Fourier dönüşümüyle zaman-frekans görüntüsü.

MFCC
İnsan kulağının frekans algısına uyarlanmış öznitelikler.

Akustik model
Ses parçasından ses birimini (fonem) tahmin eder.

Dil modeli
Hangi sözcük dizisinin daha olası olduğunu söyler.

Kod çözme
Işın aramasıyla en olası sözcük dizisini bulmak.

Konuşmacı tanıma
Sesin kime ait olduğunu doğrulamak ya da bulmak.

Sözcük hata oranı
WER: ekleme, silme ve değiştirme hatalarının oranı.

Tipik İş Akışı

Örnek: Bir sesli asistan "yarın hava nasıl" sorusunu 16 kHz'te kaydeder, 25 ms'lik çerçevelerden spektrogram çıkarır, akustik model her çerçeve için ses birimi olasılıkları verir ve dil modeli bunları en olası cümleye dönüştürür. Metin, anlam için NLP'ye aktarılır.

DERS

Derste Neler İşlenir?

1. Konuşmanın üretimi ve algısı; ses birimleri
2. Sayısal ses: örnekleme, çerçeveleme, pencereleme
3. Spektrogram, mel ölçeği ve MFCC
4. Saklı Markov modelleri ve Gauss karışımları
5. Viterbi ve ışın aramasıyla kod çözme
6. N-gram ve sinirsel dil modelleri
7. Derin akustik modeller
8. Uçtan uca tanıma: CTC, dikkat, dönüştürücüler
9. Değerlendirme: sözcük hata oranı
10. Konuşmacı tanıma ve doğrulama
11. Gürültüye dayanıklılık ve konuşma iyileştirme
12. Konuşma sentezi (TTS)

Kazandırdığı beceriler

librosa ile öznitelik çıkarmak · Whisper ile döküm ve ince ayar · torchaudio ile model eğitmek · Praat ile ses çözümlemek · sistemleri WER ile karşılaştırmak

Tipik bir dönemin akışıdır; sıra ve kapsam üniversiteden üniversiteye değişir.

DENE

Akıllı Ev Komutu Tanıyor

Akıllı ev asistanı dört sesli komutu tanımalı: evet, hayır, dur, başla. Bir komut seçin, konuşmacıyı değiştirin, gürültüyü artırın; sistem sesi kayıtlı şablonlarla karşılaştırır.

Dalga biçimi (0,6 s)

Spektrogram: 8 frekans bandının enerjisi (Hz)

evet | hayır | dur | başla

Başka konuşmacı | Ortam gürültüsü: **2**

Söylenen: “evet” (SNR 13 dB)
Tanınan: **evet** · güven %98 ✓

Şablonlara DTW uzaklığı (küçük = benzer)

evet	0,96
hayır	1,75
dur	2,07
başla	2,23

Ses önce **spektrograma**, yani zaman–frekans resmine çevrilir. Aynı sözcük hızlı ya da yavaş söylenebilir; DTW zaman eksenini esneterek eşleştirir. Gürültü arttıkça güven düşer.

KONUM

Ön Koşullar

Bu dersten önce bilinmesi yararlı olan dersler ve neden gerektikleri.

Ders	Neden gerekir
Sayısal Sinyal İşleme	spektrogram, MFCC, süzgeçler
Analiz (Kalkülüs)	karmaşık sayılar, integral ve Fourier serilerine giriş
Programlama	Python ile dizi işlemleri ve dosyadan ses okuma

KONUM

Bu Ders Sana Göre mi?

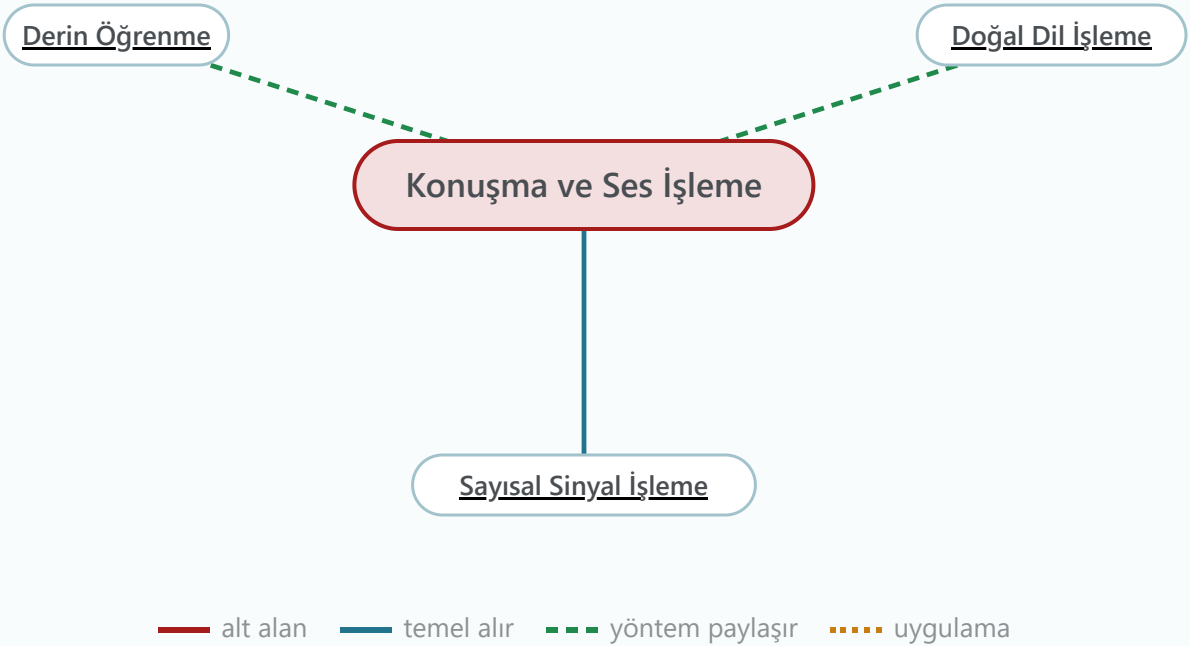
Kendine sor; "hayır" dediklerin için sağdaki sütun nereden başlayacağını gösterir.

Kendine sor	Hayırsa önce
Fourier dönüşümünün sinyali frekanslara nasıl ayırdığını açıklayabiliyor musun?	Sayısal Sinyal İşleme
Koşullu olasılığı ve Bayes kuralını kullanabiliyor musun?	Olasılık ve İstatistik
Basit bir sinir ağının nasıl eğitildiğini açıklayabiliyor musun?	Yapay Sinir Ağları
Python ile bir ses dosyasını okuyup dalga biçimini çizebiliyor musun?	Programlamaya giriş, ardından NumPy ve librosa'ya kısa bir giriş

Çoğuna "evet" diyebiliyorsan derse hazırsın; bir ya da iki "hayır" dönem içinde kapanabilir.

KONUM

Dersin Komşuları

ÖRTÜŞME

Örtüştüğü Dersler

İlişki	Ders	Ortak konu
temel alır	Bu ders Sayısal Sinyal İşleme dersini temel alır	spektrogram, MFCC, süzgeçler
yöntem paylaşır	Derin Öğrenme ile yöntem paylaşır	uçtan uca konuşma tanıma
yöntem paylaşır	Doğal Dil İşleme ve Metin Madenciliği ile yöntem paylaşır	dil modeli, konuşmadan metne

Ayrıştığı Noktalar (1/2)

Ölçüt	Konuşma ve Ses İşleme	Sayısal Sinyal İşleme	Doğal Dil İşleme
Temel soru	Ses dalgasından sözcükler, konuşmacı ve olaylar nasıl çıkarılır?	Örneklenmiş sinyaller nasıl çözümlenir, süzülür ve dönüştürülür?	Bilgisayar insan dilini nasıl çözümler, anlar ve üretir?
Yaklaşım	akustik sinyal ve dil modeli	matematiksel dönüşüm ve süzgeç	dilbilim, istatistik ve derin öğrenme
Girdi	ses dalgası	örneklenmiş sinyal	metin
Çıktı	metin, konuşmacı, ses olayı	süzülmüş sinyal, spektrum	etiket, çeviri, özet, yanıt
Başarı ölçütü	sözcük hata oranı (WER)	sinyal-gürültü oranı, frekans yanıtı	doğruluk, BLEU, insan değerlendirmesi
Matematik yükü	orta-yüksek	yüksek: karmaşık sayı, Fourier	orta
Veri ihtiyacı	çok saatlik kayıt	öğrenme yok; sinyal yeter	çok metin (derlem)

- **Sayısal Sinyal İşleme:** Sinyal işleme her türlü sinyali süzer ve dönüştürür; bu ders ses ve konuşmaya özgü öznitelik ve modellere odaklanır.
- **Doğal Dil İşleme:** NLP elinde metin olduğunu varsayar; bu ders o metni ses dalgasından elde eder ve ses olaylarını da işler.

Ayrıştığı Noktalar (2/2)

Ölçüt	Konuşma ve Ses İşleme	Derin Öğrenme	Biyometri
Temel soru	Ses dalgasından sözcükler, konuşmacı ve olaylar nasıl çıkarılır?	Çok katmanlı ağlar ham veriden kullanışlı temsilleri nasıl kendisi öğrenir?	Bir kişi yüzünden, parmak izinden ya da sesinden nasıl tanınır?
Yaklaşım	akustik sinyal ve dil modeli	çok katmanlı temsil öğrenme	eşleme ve doğrulama
Girdi	ses dalgası	ham veri: görüntü, metin, ses	yüz, parmak izi, iris, ses
Çıktı	metin, konuşmacı, ses olayı	öğrenilmiş temsil ve tahmin	kimlik kararı
Başarı ölçütü	sözcük hata oranı (WER)	doğruluk, kayıp, ölçeklenme	FAR, FRR, EER
Matematik yükü	orta-yüksek	yüksek: türev, matris, olasılık	orta
Veri ihtiyacı	çok saatlik kayıt	çok; GPU gerekir	kişi başına az örnek

- **Derin Öğrenme:** Derin öğrenme genel ağ mimarileri sunar; bu ders onları sesin zaman-frekans yapısına ve hizalama sorununa uyarlar.
- **Biyometri:** Biyometri sesi yüz ve parmak izi gibi bir kimlik kanıtı olarak kullanır; bu ders sesin içeriğini de çözümler.

UYGULAMA

Uygulama Alanları

Sesli asistanlar
Komutları anlayıp telefonu ya da evi yönetmek.

Altyazı ve döküm
Video, toplantı ve ders kayıtlarını metne dökmek.

Çağrı merkezi
Görüşmeleri çözümlemek, yönlendirmek.

Konuşmacı doğrulama
Sesle bankacılık ve erişim denetimi.

Ses olayı tespiti
Cam kırılması, siren, öksürük algılama.

Konuşma sentezi
Metni doğal sesli konuşmaya çevirmek.

UYGULAMA

Riskler ve Etik

Ses klonlama

Birkaç saniyelik kayıttan taklit edilen ses, dolandırıcılıkta ve sesle kimlik doğrulamayı aşmakta kullanılır.

Sürekli dinleme

Uyandırma sözcüğü bekleyen cihazlar yanlışlıkla kayıt alabilir; ses ayrıca sağlık ve duygu bilgisi taşır.

Aksan ve ağız farkı

Hata oranı bazı aksan ve ağızlarda belirgin yüksektir; bu konuşanlar altyazı ve asistanlardan eşit yararlanamaz.

Uydurma döküm

Uçtan uca modeller sessizlikte ya da gürültüde hiç söylenmemiş cümleler yazabilir; tıbbi dökümde bu tehlikelidir.

Ayrıntılı tartışma: Açıklanabilir Yapay Zekâ ve Yapay Zekâ Etiği.

UYGULAMA

Araçlar ve Örnek Veriler

Araçlar ve kütüphaneler

librosa | Kaldi | Praat | torchaudio | ESPnet | SpeechBrain | Whisper

Tanınmış veri setleri

TIMIT | LibriSpeech | Mozilla Common Voice | Switchboard | VoxCeleb | AudioSet

UYGULAMA

Sık Karıştırılanlar

Yaygın düşünce	Doğrusu
Konuşma tanıma sesi doğrudan sözcüğe eşler.	Aynı sözcük farklı ağız, hız ve gürültüde çok farklı ses verir; dil modeli belirsizliği çözer.
Kayıt ne kadar yüksek sesliyse o kadar iyi.	Kırpılma (clipping) ve yankı tanımayı bozar; temiz ve dengeli kayıt önemlidir.
İngilizcede iyi çalışan model Türkçede de çalışır.	Her dil için yeterli veri gerekir; eklemeli Türkçede sözcük dağarcığı sorunu ayrıca çözülür.
Ses işleme yalnız konuşmadır.	Müzik, çevre sesleri ve tıbbi sesler (kalp, öksürük) de dersin konusudur.

SONRASI

Bu Dersten Sonra

Bu dersi temel alan ya da genişleten dersler

Bu ders çoğunlukla uç noktadır; öteki dersleri temel alır.

İlgili meslekler

Konuşma tanıma mühendisi | Ses işleme mühendisi | Araştırmacı | Gömülü ses yazılımcısı

Bu dersten sonra metnin anlamı için doğal dil işlemeye, cihaz üzerinde çalışan sesli asistanlar için gömülü YZ'ye ya da sesle kimlik doğrulama için biyometrik sistemlere geçilebilir. Sayısal sinyal işleme bilgisi ise konunun matematiğini derinleştirir.

SONRASI

Kaynaklar

- Rabiner ve Juang, *Fundamentals of Speech Recognition*, Prentice Hall, 1993.
- Huang, Acero ve Hon, *Spoken Language Processing*, Prentice Hall, 2001.
- Jurafsky ve Martin, *Speech and Language Processing*, 2. baskı, Prentice Hall, 2009.
- Rabiner, "A Tutorial on Hidden Markov Models and Selected Applications in Speech Recognition", *Proceedings of the IEEE* 77(2), 1989.

Son

Bölüm 19: Konuşma Tanıma ve Ses İşleme

← Önceki bölüm · Alanın haritası · Sonraki bölüm →